

Владимир Старка

**ОТНОШЕНИЕ ВОСТОЧНОГАЛИЦКОГО КРЕСТЬЯНСТВА К СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ
(КОНЕЦ 30-Х – НАЧАЛО 40-Х ГГ. XX СТ.)**

В статье на основании анализа опубликованных архивных документов, воспоминаний очевидцев и историографии проанализировано влияние общественно-политических и социально-экономических трансформаций на повседневную жизнь восточногалицкого крестьянства в 1939–1941 гг. Отображено процесс изменений хозяйственной, религиозной и повседневной жизни.

Ключевые слова: Восточная Галичина, крестьянство, социально-экономические трансформации.

Volodymyr Starka

**ATTITUDE PEASANTRY'S OF EASTERN HALYCHYNA TO THE SOVIET REGIME
(LATE 30'S - EARLY 40-IES. XX CENTURY)**

Based on the analysis of published archive documents, memoirs of witnesses and historiography, the influence of social and economic transformations on peasantry's everyday life of Eastern Halychyna in 1939–1941 is analyzed in the article. Changing process of economic, religious and everyday life is described.

Key words: Eastern Halychyna, peasants, social and economic transformation, everyday life.

УДК 94(477)(1-078) “1941–1942”

Юрій Левченко

**УТВЕРЖДЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ УКРАЇНИ
ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ 1941–1942 РР.**

У статті досліджується утвердження адміністративно-територіального поділу території України під час окупації. Розкрито утворення адміністративних одиниць: Рейхскомісаріату “Україна”, дистрикту “Галичина”, губернаторств – “Буковина”, “Бессарабія”, “Трансністрія” та зони військової адміністрації на території України.

Ключові слова: Українська РСР, Німеччина, Румунія, режим окупації, адміністративно-територіальний поділ.

Розчленування території УРСР під час окупації на декілька окупаційно-адміністративних утворень розглядається українськими дослідниками як беззаперечна істина, що відбулася упродовж 1941 року. Аналізуючи поділ окупованої України, історики посилаються на одну або дві дати, якими було “проголошено” або “створено” певне адміністративно-територіальне утворення, забуваючи при цьому той факт, що виникнення адміністративної одиниці – це тривалий процес, який потребував попередньої підготовки та часу на реорганізацію.

За радянських часів, усе зводилося до того, що після загарбання, гітлерівці розчленували Україну на окремі частини: Галичину, з якої утворили дистрикт Генерал-Губернаторства; Румунії тимчасово передали “так звану Трансністрію”; з більшої частини створили Рейхскомісаріат “Україна”, а п'ять східних областей, що не увійши до його складу, утворили зону з військовим управлінням. Це засвідчують праці дослідників: Н. Супруненка “Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза” (1956 р.), М. Коваля “Історія пам'ятає: Кривавий шлях фашистів на Україні” (1965 р.), В. Коваля “Подвиг народний: Україна у Великій вітчизняній війні” (1970 р.) та ін.

Пострадянська та сучасна історіографія представлена працями Я. Грицака “Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст.” (1996 р.), П. Рекотова “Органи управління на окупованій території України” (1997 р.), О. Лисенка, В. Нестеренка “Окупаційний режим на Україні 1941–1943 рр.: адміністративний аспект” (2006 р.), О. Гончаренка, О. Лисенка, Т. Першиної “Система управління окупованими територіями України” (2010 р.) та інші, у яких подається новий погляд на розчленування України під час окупації. У дослідженнях подані факти, що поділ території України планувався німцями та румунами ще до нападу на СРСР, розкриваються причини приєднання певної частини української території до того чи іншого адміністративного утворення, характеризується адміністративний поділ окупаційних одиниць тощо.

Однак поділ УРСР зводиться до дат створення цивільних адміністративних утворень. Наведене свідчить про те, що ця тема потребує більш досконалого дослідження.

Об'єктом дослідження є територіальний поділ окупованої України в 1941–1942 рр.

Предметом вивчення є процес формування окремих окупаційних адміністративно-територіальних утворень, зміна кордонів та офіційного статусу в системі окупованих радянських територій.

З метою поглиблення вивчення цього наукового, автор ставить перед собою наступні завдання: дослідити передумови та утвердження адміністративно-територіального поділу УРСР в 1941–1942 рр.; розкрити особливості утворення німецькими та румунськими загарбниками цивільних адміністративних утворень на території України в другій половині 1941 року.

Плануючи війну проти СРСР, А. Гітлер ще не знав, як виглядатиме східноєвропейський простір після її завершення. Про це свідчать наступні факти: під час наради 22 липня 1940 р., коли визначалися стратегічні цілі “східної” кампанії, однією із них було створення низки підконтрольних держав – України, Білорусії, Прибалтійської федерації [1, с. 200–201]. У ході змін військової стратегії – уведення цивільної адміністрації, під час воєнних дій фюрер відмовився від створення напівзалежних держав та висунув завдання про формування імперських комісаріатів [2, с. 22]. Остаточо він визначився у цьому питанні після перших військових успіхів у 1941 року. Його власні погляди були озвучені під час наради 16 листопада 1941 р. за участю А. Розенберга, Г. Ламмерса, В. Кейтеля, Г. Герінга та М. Бормана, на якій обговорювалося питання про остаточне врегулювання окупованих радянських територій. Захоплені території планувалося розділити на чотири рейхскомісаріати: Балтія, Україна, Московія та Кавказ. Також визначалися території, які мали безпосередньо стати частинами Рейху – Крим, Галичина, Балтика, надволзька колонія і територія навколо Баку [3, с. 177–179]. До українських земель вирішено підпорядкувати “староавстрійську Галичину” Г. Франку, Румунії віддати Одесу, а з іншої території створити рейхскомісаріат. Приводом для передачі Румунії “Бесарабії та Одеси із смугою в північно-західному напрямку” стала домовленість А. Гітлера та І. Антонеску від 12 травня 1941 р., за якою Румунія, беручи участь у війні проти СРСР зможе повернути втрачені у 1940 році Бессарабію та Північну Буковину і навіть розширити кордони далі на схід [4, с. 524]. Це вже були остаточні зміни в реорганізації східноєвропейського простору, відповідно до яких реалізувалася політика адміністративно-територіального поділу європейської частини СРСР і УРСР, яка на той час була його складовою частиною.

Під час згаданої наради 16 липня 1941 р. А. Гітлер підняв питання про необхідність “включення староавстрійської Галичини” до “польського” генерал-губернаторства. Після обговорення, фюрер вирішив, “що вона не відійде до губернаторства, а лише одночасно буде підпорядкована Г. Франку” [3, с.179]. Наступного дня він змінив свою думку і підписав декрет, згідно з яким, Галичина переходила під управління генерал-губернатора [5, арк. 1]. Проти цього рішення виступив А. Розенберг. Однак фюрер, ігноруючи його протест, 22 липня 1941 р. підтвердив своє рішення передати “управління раніше належній Польщі областю Галичина” генерал-губернатору [6, с.58].

На підставі згаданих декретів А. Гітлера і згідно з розпорядженням генерал-губернатора Г. Франка “про адміністрацію Галичини” від 1 серпня 1941 р. в Галичині запроваджено цивільну адміністрацію, підпорядковану урядові Генерального губернаторства. Відповідно до цього, чотири західноукраїнські області – Львівська, Дрогобицька (з 1951 р. – частина Львівської), Станіславська (з 1962 р. – Івано-Франківська), Тернопільська (без північних районів) площею 48081 км², як п'ята адміністративна одиниця, увійшли до складу “польського” генерал-губернаторства.

Після захоплення Польщі у 1939 р., нацистська Німеччина включила до свого складу Познань та Костовище, а з решти території 12 жовтня того ж року створила “Генерал-губернаторство для окупованих польських земель” розміром у 95,5 тис. км² з центром у м. Краків. У силу розвитку військово-політичних подій у Європі 1939–1940 рр. “Генерал-губернаторство для окупованих польських земель” перетворилось просто в “Генерал-губернаторство”. У адміністративному відношенні Генерал-губернаторство поділялося на чотири дистрикти: Краків, Люблін, Радом та Варшава [7, с.142; 8, с. 25–26].

Новоутворений дистрикт отримав староавстрійську назву – “Галіцієн” (Галичина), а центром його стало м. Лемберг (Львів). Організація влади та управління в дистрикті створювалися за зразком Генерал-губернаторства. В адміністративному відношенні, Галичина проголошувалася дистриктом (“Distrikt”) Генерал-губернаторства, який у адміністративно-територіальному відношенні поділявся на крайзфрайштадти (kreisfreistadte) та крайзгаупманшафти (kreishauptmannschaften), що склалися з бецирків (bezirk). У свою чергу, вони поділялися на ландгейманди (landgemeinde), які склалися з громад [9, с. 42; 10, с. 97]. Усього на території Галичини створено 17

крайзгауптманшафтів, проте внаслідок реформувань адміністративно-територіального поділу в 1942 р., залишилося 14, а 1943 р. взагалі – 12 [11, с. 43; 12, с. 329].

Також встановлювалися нові кордони дистрикту "Галицієн" із сусідніми дистриктами – "Люблін" та "Кракау". Від 7 серпня 1941 р. "кордон між дистриктами "Кракау" і "Галицієн" проходить від словацького кордону на півночі, через західні кордони колишніх польських повітів Турка, Самбір, Яворів і Любачів, до південної межі дистрикту "Люблін". Таким чином, південні громади Краківського дистрикту: Тарнава Нижня і Сянки (частково) переходять дистрикту Галичина" [13, арк. 2]. Проте повіт Доброміль та східні частини повітів Ярославського, Перемишльського, Березівського, Ліського та Сяницького (межа річка Сян) було приєднано до Краківського дистрикту. Кордон між дистриктами "Люблін" і "Галицієн", починаючи з 1 квітня 1942 р., "проходить по лінії (із заходу на схід) наступним чином: Дзікув Старий – Цешанув – Плазув – Нароль – Ліпско – Белжець – Любича-Крулевсько – Вербівка – Тарношин – Белз – Варяж – Хоборів – Кристинопіль – Солка" [14, арк. 1–2]. Території південніше цього кордону переходили до складу Люблінського дистрикту. В своїх спогадах К. Паньківський зазначав, що "західним кордоном дистрикту стала лінія Керзона" [15, с. 80].

Із приєднанням українських земель Польське генерал-губернаторство збільшило свою територію з 95 742 км² до 144 518 км² [9, с. 47]. Таким чином, його територія збільшилась на 33,8 %. Дистрикт "Галицієн", розміром у 48 тис. км² складав 8,3 % території Української РСР.

17 липня 1941 р. наказом А. Гітлера введено цивільне управління окупованими областями СРСР та утворено "Міністерство окупованих східних областей", очолюване А. Розенбергом [16, с. 26–29; 17, с. 300–302]. Під "окупованими східними областями" розумілися території, "які не входять до компетенції прикордонної імперської адміністрації або Генерал-губернаторства" [18, арк. 24]. У наказі вказувалося, що "після закінчення бойових дій в східних областях, управління ними пререходить від військових інстанцій до органів цивільної влади". Території, які переходили до цивільної адміністрації, визначалися фюрером.

25 липня 1941 р. створено перший рейхскомісаріат "Остланд" з центром в м. Рига. До його складу 1 серпня 1941 р. передано територію Литовської РСР; 1 вересня – Латвійську РСР та південну частину Білоруської РСР, а 5 грудня – Естонську РСР [19, с. 85]. Другий рейхскомісаріат під назвою "Україна" утворено 20 серпня 1941 р. [20, с. 46; 21, с. 27–28]. Згідно з даними П. Рекотова, "фактично він почав діяти з 1 серпня 1941 р." [10, с. 92]. До свого складу він мав включати "частину східних захоплених областей, населену українцями, не підвладну управлінню генерал-губернатора". Згідно з німецькими планами, територія рейхскомісаріату "Україна" (далі – РКУ), окрім виключно українських територій мала включати: Волгоградську, Сталінградську, Воронежську, Тамбовську, Орловську, Ростовську області РРСФСР та Кримську АРСР [22, арк. 13–33]. Під час проголошення, територія РКУ, передана військовою адміністрацією до цивільного управління рейхскомісаріату, становила 71 тис. км², але надалі з окупацією України його кордони розширювалися. На 15 лютого 1942 р. територія становила 233 818 км², а 1 січня 1943 р. – його площа складала 339 195,83 км² [23, арк. 11; 24, арк. 1]. Згідно з даними В. Косика, РКУ обіймав територію в 339 258 км² [25, с. 174].

Вказане доводить, що формування території РКУ відбувалося поступово. Це обумовлено двома чинниками – швидкістю просування частин вермахту вглиб СРСР та переданням оперативним тилом військової зони "умиротворених" територій до цивільної адміністрації рейхскомісаріату. Так, згідно з указом фюрера від 20 серпня 1941 р., частина території, що вийшла зі складу оперативного району групи армій "Південь" 1 вересня того ж року передавалася представнику рейхскомісара України рейхстройгендеру Шрейберу, тим самим створивши першу територію РКУ. Її кордон виглядав наступним чином: захід – кордон "польського" Генерал-губернаторства; північ – південний кордон рейхскомісаріату "Остланд"; південь – вздовж р. Дністер. Східна межа проходила лінією "Волинов на Дністрі – Бар – Латишів – Любар – вздовж ріки Служе до її впадіння в р. Горинь – вздовж р. Горинь до її впадіння в р. Припять" [26, арк. 34, 65]. 20 жовтня 1941 р. до РКУ була передана ще одна частина оперативного району групи армій "Південь". Його кордони на півночі, сході та півдні проходили наступним чином: "Вздовж р. Рів до впадіння її в Буг – вздовж Бугу до Первомайська – Ново-Українка – Новомиргород – Смала – Черкаси – вздовж р. Дніпро до Речиці – залізнична колія Речиця-Луїнець до попереднього східного кордону рейхскомісаріату" [27, арк. 117]. 15 листопада 1941 р. кордон РКУ поширився в південно-східному напрямку від лінії: Первомайськ – Ново-Українка – Новомиргород – Смала – Черкаси на все міжріччя Південного Бугу та Дніпра [28, арк. 4]. Останнє розширення території РКУ відбулося 1 вересня 1942 р., коли Херсонська, Запорізька, Дніпропетровська, Полтавська й лівобережна частина Київської області були передані до його складу [29, арк. 34]. Кордони РКУ на період найбільшого його розширення (1 вересня 1942 р.) виглядали наступним чином: на заході та південному-заході – кордони проходили через колишні радянські області Львів і Тернопіль по лінії

Сокаль – Броди – Підволочинськ – р. Збруч до впадіння її у р. Дністер. Далі уздовж Дністра до с. Василюти (біля Могилева-Подільського) до с. Лядової, далі через Примазеницю та Бар (включно) і далі до р. Ров і західного берега Південного Бугу до його впадіння в Чорне море. На півночі кордони проходили у середньому в 20 км північніше залізничної колії Брест – Гомель, до пункту, розташованого у 20 км східніше Мглина [18, арк. 11]. Східний кордон проходив східною межею Київської, Полтавської, Дніпропетровської та Запорізької областей.

У адміністративно-територіальному відношенні рейхскомісаріат поділявся на генеральні округи (generalbezirk), які склалися з крайзгебітів (німецькою адміністрацією відносно них також вживалася назва "гебіт" – Gebiet) (kraisgebiet), що, усвою чергу, поділялися на райони (rayons) [30, с. 117–119]. РКУ складався із шести генеральних округів: 1) "Волинь-Поділля" ("Брест-Литовськ") займав територію Рівненської, Волинської і Кам'янець-Подільської області, а також південні райони Брестської і Пінської областей Білоруської РСР; 2) "Житомир" – Житомирська, північні райони Вінницької, а також південні райони Поліської області БРСР; 3) "Київ" – Київська і Полтавська області; 4) "Миколаїв" – Миколаївська (без західних районів) і Кіровоградська області; 5) "Таврія" – лівобережні райони Миколаївської (тепер Херсонської) і Запорізької областей; 6) "Дніпропетровськ" – Дніпропетровську і частину Запорізької області [18, арк. 12–13]. Наведене свідчить про те, що окрім суто українських територій, до складу РКУ були приєднані південні райони областей Білоруської РСР.

Утворене під німецьким цивільним управлінням міністерство окупованих східних областей РКУ в найбільших масштабах займало територію розміром у 339 195,83 км² з якої 40 353 км² складала територія Білоруської РСР, і 298 806,83 км² Української РСР. Таким чином, до РКУ входило 51,7 % української та 6,9 % – білоруської території.

"Зона військової адміністрації" – це тилові райони вермахту, межі яких обмежувалася по мірі того, як німецькі війська рухалися вглиб СРСР шляхом передачі окупованих територій до складу адміністративно-територіальних одиниць – дистрикту "Галичина", Рейхскомісаріату "Україна", "Трансністрії" [26, арк. 6, 64, 81]. Таким чином, у географічному розумінні – це територія п'яти східних областей УРСР – Чернігівської, Сумської, Харківської, Сталінської (з 1961 р. – Донецька) та Ворошиловградської (з 1990 р. – Луганська), які впродовж 1941–1943 рр. перебували під управлінням військового командування.

25 червня 1941 р. згідно з наказом А. Гітлера, уся повнота влади на захопленій радянській території передавалася командувачам вермахту [17, с. 291–292; 21, с. 3]. Це обумовлювалося стратегією уведення цивільної адміністрації. Вона базувалася на переміщенні тилових кордонів областей, що знаходилися під владою військової адміністрації для створення цивільної адміністрації на теренах "колишнього" СРСР. Структура зони військового управління визначалася згідно з наказом від 3 квітня 1941 р. Цим документом ця зона поділялася на райони армій, що склалися з району бойових дій, оперативного тилового району і тилового району груп армій. Від лінії фронту, в напрямку до Третього рейху, їх послідовність виглядала наступним чином: район бойових дій – оперативний район армій – тиловий район груп армій [16, с. 20–21]. Дослідник "військової зони України" В. Нестеренко зазначає, що її формування на території України відбувалося поступово та виділяв наступні етапи: "1. Від 22 червня до 20 серпня 1941 р. – з початку війни до створення РКУ; 2. Від 20 серпня 1941 р. до 1 вересня 1942 р. – до неї входила більша частина Лівобережної України, а кордон з РКУ проходив по Дніпру; 3. Від 1 вересня 1942 р. – від передачі частини Лівобережжя до РКУ до кінця окупації" [31, с. 12].

Адміністративно-територіальний поділ у цій окупаційній зоні був унікальним, оскільки поєднував у собі елементи радянського адміністративного устрою та військової системи під управлінням вермахту. Найнижчою ланкою цієї зони залишалися райони. Це пов'язано з тим, що організація місцевого управління у цій зоні спиралася на колишній політичний поділ, обмежуючись селом, общиною і районом. Кордони радянських районів зберігалися з адміністративної точки зору, однак, мали певні відмінності: коли, у певній місцевості "справи з бандетизмом вимагали втручання кількох місцевих канделатур, тоді для забезпечення спокою один район розділяли на два, і навпаки два райони об'єднувалися, коли не вистачало німецького персоналу для створення місцевих комендатур" [32, арк. 15]. Наприклад, Харківська область поділялася на гебіти, що поділялися на райони (крайси). Вона поділялась на 9 гебітів та 33 крайси, їх поділ виглядав наступним чином: 1) гебіт Богодухів, включав крайси: Краснокутський, Коломацький, Богодухівський, Валківський крайси; 2) Красноград – включав крайси: Красноградський, Зачепилівський, Кегичівський, Сахновщанський; 3) Харків – включав крайси: Харківський, Золочівський, Липецький, Дергачівський; 4) Зміїв – включав крайси: Зміївський, Ново-Водолазький, Старовірівський, Олексіївський; 5) Лозова – включав крайси: Лозівський, Близнюківський, Барвінівський; 6) Чугуїв – включав крайси: Чугуївський, Старо-Салтівський, Печенізький; 7) Ізюм – включав крайси: Ізюмський, Балаклійський,

Петриківський, Савинський; 8) Вовчанськ – включав райони: Вовчанський, Ольховатський, Велико-Бурлукський; 9) Купянськ – включав райони: Купнянський, Шевченківський, Дворічанський, Боровський [33, с. 107].

Наступний адміністративний поділ не відповідав колишній області через територіальні невідповідності розташування адміністративних установ вермахту, комендатур відносно територіального поділу. В тиловому районі груп армій (саме у цьому районі військової адміністрації перебували п'ять східних українських областей упродовж 1941–1943 рр.), управління територією відбувалося через дивізії охорони тилів і армій чи головні польові комендатури, а далі – польові та місцеві або гарнізонні комендатури [10, с.90]. У територіальному відношенні місцева комендатура здійснювала управління 2–5 районами. Наприклад, гарнізонній комендації № 514 підпорядковувалися райони: Славянська, Ярмадорська, Червоного Лиману; № 447 – райони Константинівський, Артемівський і т. д. [34, арк. 97–98]. Кожній польовій комендації підпорядковувалися від 10 до 20 районів [35, с. 176]. Так, польовій комендації № 198 у Охтирці в липні 1942 р підпорядковувалося 12 районів: Охтирський, Писарівський, Тростянецький, Грунський, Лебединський, Штепівський, Недригайлівський, Синівський, Сумський, Миропільський, Хотенський та Ульяновський [36, арк. 8].

На території східних областей України в 1942 р. знаходилися дві головні польові комендатури: № 397 у м. Сталіно та № 399 у м. Конотопі. Першій підпорядковувалися польові комендатури у Ворошиловграді та Новочеркаську, гарнізонна комендатура у Сталіно. Другій – польові комендатури в Рильську, Ніжині, Старобельську, Чугуєві та Обояні [37, арк. 71–72]. Територіально, головні польові комендатури охоплювали декілька областей. Наприклад, головна польова комендатура у м. Сталіно в 1942 році керувала територією в 52 тис. км² із яких: Сталінська область – 21 тис. км², частина Ворошиловградської області – 11 тис. км² і Ростовська область – 20 тис. км². Її розміри: із заходу на схід становили 300 км², а з півдня на північ – 250 км² [36, арк. 77].

Схематично адміністративно-територіальний поділ військової адміністрації мав наступний вигляд: територія головної польової комендатури – територія польової комендатури – територія місцевої комендатури – район – село. Загальна площа зони військової адміністрації на території України становила 141 тис. км², або 24,4 % території Української РСР.

Виконуючи домовленості відносно Румунії, Німеччина передала їй під контроль частину окупованої території, на якій створено три губернаторства – "Буковина", "Бессарабія" і "Трансністрія". Упродовж 5–7 липня 1941 р. 3-я румунська армія захопила Чернівецьку область – територію Північної Буковини і Хотинщини. Ще до її окупації, генерал Г. Авромеску 3 липня видав наказ про встановлення окупаційного режиму в Буковині [38, с. 194–195]. 14 липня 1941 р. бухарестська влада проголосила Північну Буковину румунською територією, а 18 липня разом з румунською Південною Буковиною утворила провінцію "Буковина" з центром у м. Чернівці. [39, с. 47–48]. 3 вересня 1941 р. на основі "Декрет-Закон про організацію Бессарабії та Буковини" провінція "Буковина" реорганізувалася у губернаторство [40, арк. 1–4]. Були утворені головні органи управління – директори, префектури, претури та примарії. Остаточне включення Буковини до складу Румунії відбулося після проведеного упродовж 9–12 листопада 1941 р. плебісциту, результатом якого стало включення губернаторства "Буковина" до складу королівської Румунії [41, арк. 1–5; 42, арк. 2–10].

Губернаторство "Буковина" об'єднувало: Чернівецьку область Української РСР, Ліпканський і Бріченський райони Молдавської РСР та румунські жудці: Камплуг, Радауці, Сучава. Спочатку на території губернаторства створено 6 жудців: Хотинський, Чернівецький, Сторожинецький, Сучавський, Радауцький, Кимплузкий, а 4 жовтня 1941 р. спеціальним "Декрет-Законом" приєднано жудець Дорогой [43, арк. 1–2]. Територія губернаторства становила близько 20 тис. км², із яких 8400 км² складала територія Чернівецької області (або 1,4 % території УРСР).

Упродовж 5–26 липня 1941 р. 4-а румунська армія і 11-а німецька армія повністю захопили Бессарабію, у тому числі її південну частину – Ізмаїльську область Української РСР [44, с. 156, 161; 45, арк. 19]. Аналогічно, як і Буковина, 14 липня того ж року, Бессарабія оголошувалася румунською територією. Згідно з наказу І. Антонеску від 19 липня 1941 р., коли більша частина її була захоплена, проголошено провінцію "Бессарабія" з центром у м. Кишинів [46, с. 16; 47, с. 7]. У вересні цього ж року провінцію реорганізовано в губернаторство "Бессарабія", а після проведеного 1–12 листопада 1941 р. плебісциту вона включалася до складу Румунії [49, арк. 2–19]. На приєднаних до складу Румунії території Бессарабії і Буковини поширювалися румунські закони, фінансова, податкова системи і адміністративний устрій.

До складу губернаторства "Бессарабія" увійшли правобережні території Молдавської РСР та Ізмаїльська область УРСР. У територіальному відношенні губернаторство поділялося на дев'ять жудців. Відповідно, територія Молдавії була поділена на шість: Бельський, Бендерський,

Калгульський, Кишенівській, Орієвській, Сорокській, а України на три – Ізмаїльській, Кілікійській і Четає Албе [48, с. 560; 50, с. 36]. Територія губернаторства становила приблизно 43700 км² із яких 12400 км² складала українська територія Придністров'я (колишня Ізмаїльська область). Тобто до його складу входило 2,1 % території УРСР.

В адміністративно-територіальному відношенні губернаторства "Бессарабія" і "Буковина" поділись за румунським зразком на жудці (judetul), які склалися з плас (plasii). У свою чергу пласи поділялися на комуни (comunei), які склалися з сільських громад (satele). Великі міста з навколишніми районами утворювали муніципалітети (municipiul), також існували міста з самоуправлінням (orasul) [39, с. 46; 51, с. 86].

27 липня 1941 р. А Гітлер привітав І. Антонеску з приєднанням Бессарабії та Буковини до Румунії і запропонував продовжувати наступ румунської армії у південно-східному напрямку, за що обіцяв передати під контроль захоплені там території. У відповідь І. Антонеску запевнив фюрера, що Румунія виконає поставлені перед нею військові завдання та забезпечить контроль у визначених ним районах [52, с. 115–117]. 14 серпня 1941 р. А. Гітлер запропонував І. Антонеску взяти під контроль території між Дністром та Дніпром, на що останній 17 серпня відповів, що готовий взяти під контроль тільки територію межиріччя Дністра та Південного Бугу, а на території, між Південним Бугом та Дніпром, згодився на забезпечення охоронних функцій [53, с. 183; 54, с. 20]. У результаті цих переговорів І. Антонеску 19 серпня 1941 р. видав декрет "Про запровадження румунської цивільної адміністрації на території між Дністром та Бугом" на півночі обмеженою лінією Могилів-Жмеринка. Румунія створювала третє губернаторство під назвою "Трансністрія" [45, с. 54; 55, с. 160].

Дослідник О. Воробйов, посилаючись на румунські трофейні документи стверджує, що назва "Трансністрія" походить від румунської назви Дністра – "Ністру" і буквально означає територія за Дністром [56, арк.24]. Остаточне оформлення та передання "Трансністрії" Румунії відбулося 30 серпня 1941 р. в місті Тигіні у ході переговорів між представниками німецького та румунського командування. Генерали Тетеряну і Хауффе підписали німецько-румунську "Угоду про адміністрацію та економічну експлуатацію території між Дністром та Бугом ("Трансністрія") і Буг-Дніпро (області Буг-Дніпро)", згідно з якою, Румунія мала відповідати за безпеку, адміністрацію та економічну експлуатацію губернаторства "Трансністрія". Німецька сторона виконувала в губернаторстві роль консультанта. Стосовно області "Буг-Дніпро", то відповідальність за адміністрацію та економічну експлуатацію цієї території покладалося на Німеччину. Румунія мала підтримувати порядок та безпеку в цій області [12, с. 361; 48, с. 159–160].

Губернаторство "Трансністрія" з центром у м. Одеса займало територію між Дністром та Південним Бугом: Одеську, південні райони Вінницької, західні Миколаївської областей Української РСР, а також лівобережні райони Молдавської РСР – Дубосарський, Рибницький і Тираспольський [54, с.24]. На території губернаторства створено 13 жудетів: Тульчин, Могилів, Жугастар, Балта, Голта, Дубосари, Ананів, Березівка, Рибниця, Тирасполь, Очаків, Одеса, Овідіопіль.

У термінології поділу "Трансністрії" окупантами використовувались одночасно румунські та німецькі позначення адміністративно-територіальних одиниць. Згідно з румунським варіантом, губернаторство складалося із жудців (judetul), що поділялися на пласи (plasii), які, в свою чергу, склалися з комун, (comunei), сільських громад (satele), муніципалітетів (municipiul) та міст з самоуправлінням (orasul). Згідно з німецьким зразком, ця територія складалася з округів (kreisen), що поділялися на райони (rajon), міські округи (stadtkreis), міста (stadt) тощо. Територія "Трансністрії" становила близько 44 тис. км² (20910 км² – Одеської, 10580 км² – Миколаївської, 8438 км² – Вінницької областей та 4138 км² – Молдавії) або 7,7 % території Української РСР. Згідно з даними А. Жуковського, її територія становила 40 тис. км² [51, с.83]; молдавського історика С. Гратинича – 39733 км², а В. Нем'ятого – 100 тис. км² [16, с. 245; 54, с. 24].

Під час окупації Української РСР, у роки Другої світової війни її територія поділялася на п'ять цивільних адміністративних одиниць – Рейхскомісаріат "Україна", дистрикт "Галичина", губернаторства – "Буковина", "Бессарабія", "Трансністрія" до складу яких цілком або частково входили українські території. Східна територія України перебувала під управлінням військової адміністрації. Під контролем цивільної адміністрації Третього рейху перебували – Рейхскомісаріат "Україна", дистрикт "Галичина", а військової – зона військової адміністрації на території України. Під контролем Румунії губернаторства – "Буковина", "Бессарабія", "Трансністрія". Таким чином, під керівництвом Німеччини перебувало 360987 км² української території в складі дистрикту "Галичина" (48081 км²), Рейхскомісаріату "Україна" (298806,83 км²) та Зони військової адміністрації "Трансністрія" (141 тис. км²) або 89,5 % території Української РСР із цієї кількості 24,4 % становила територія військового управління. В свою чергу, під керівництвом Румунії перебувало 60 728 км² української території в складі губернаторств "Бессарабія" (12400 км²), "Буковина" (8400 км²) і "Трансністрія" (39928 км²) або 10,5 % території Української РСР.

Беручи за критерій умовного поділу русло Дніпра, автор стверджує, що адміністративно-територіальний поділ Правобережної України завершив своє формування у 1941 році з утворенням цивільних адміністративних одиниць – дистрикт "Галичина". Правобережної частини РКУ та губернаторств "Бессарабія", "Буковина", "Трансністрія". Адміністративно-територіальний поділ Лівобережної України завершений у 1942 р., згідно з наказом фюрера, про передачу частини лівобережних областей з під управління тилових районів групи армій "Південь" до складу РКУ. Таким чином, розчленування території України відбувалося упродовж 1941–1942 рр.

Кожне з утворених на території України адміністративних утворень мало окремі особливості виникнення: територія Галичини сприймалася нацистською верхівкою як "староавстрійська територія", і саме тому реорганізована у дистрикт та приєднана до складу "польського" Генерал-губернаторства. Генерал-губернаторство мало статус регіону, підпорядкованого Рейху, що в майбутньому має стати його складовою частиною; створення РКУ мало на меті зібрати під контролем цього адміністративного утворення територію, населену українцями і поруч з іншими рейхскомісаріатами – "Остланд", "Москва" та "Кавказ", які мали контролюватися утвореннями з боку Третього рейху. Однак плани швидкого захоплення СРСР не були здійснені. Німецькою владою створено лише два рейхскомісаріати – "Остланд" та "Україна", однак вони не охоплювали запланованих територій. Особливістю РКУ стало поступове розширення його території. Автор виділяє наступні періоди щодо формування території. Перший період – від його утворення 20 серпня 1941 р. – 30 жовтня 1941 р.; другий період 30 жовтня 1941 р. – 15 листопада 1941 р.; третій 15 листопада 1941 р. – 1 вересня 1942 р; губернаторства "Буковина" та "Бессарабія" утворені відповідно до німецько-румунських домовленостей у травні 1941 р., за якими Румунії переходили на постійне управління ті території, що до 1940 р. були у її складі – українські території Північної Буковини і Північної Бессарабії; губернаторство "Трансністрія" (територія Дністра та Південного Бугу) з серпня 1941 р. передавалося Румунії у тимчасове управління. Воно розглядалося Румунією як плата за участь у війні на боці Німеччини; захоплюючи територію України, нацисти не планували створення зони військової адміністрації у п'яти східних українських областях. Згідно з військово-стратегічними розрахунками німецької влади, її взагалі не мало існувати. Причини її виникнення полягали у тому, що вермахт на період 1942 р. фактично полягали в тому, що війна на "сході" стала затяжною.

Перспектива дослідження цієї проблеми полягає у вивченні порівняльної характеристики територіального та адміністративного поділу німецької та румунської зон окупацій, що існували на теренах Української РСР упродовж 1941–1944 рр.

Список використаних джерел

1. Бадах Ю. Г. Переддень та початок Великої Вітчизняної війни / Ю. Г. Бадах. – К.: Київ. нац. торг-екон.ун-т., 2011. – 452 с.
2. Банкротство стратегії германського фашизму. Исторические очерки, документы и материалы. В 2 т. Т. 2. Агресія проти СРСР. Падення "Третьої імперії" 1941–1945 гг. / В. И. Дашечев. – М.: Наука, 1973. – 664 с.
3. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів Т.1 / [Упоряд. В. Косик]. – Львів: інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997 – 384 с.
4. Нюрнбергский процесс.: Сборник материалов / [Ред. кол. В. В. Титов]. В 8 т. Т.1. – М.: Юридическая литература, 1989. – 656 с.
5. Держархів Львівської обл., ф. Р-35, оп. 2, спр. 6, арк. 56.
6. Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944). – М.: Госполитиздат, 1963. – 324 с.
7. Дильнгова Г. Історія Польщі 1795 – 1990 / Г. Дильнгова. – К.: Видавничий дім Києво-Могилянська академія, 2007. – 239 с.
8. Носкова А. Ф. Разорение экономики Польши гитлеровской Германией 1939–1944 (территория Генерал-Губернаторства) / А. Ф. Носкова. – М.: Наука, 1971. – 256 с.
9. Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 2. – 526 с.
10. Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / П. В. Рекотов // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90–101.
11. Офіцинський В. Дистрикт "Галичина" (1941–1944): історико-політичний нарис / В. Офіцинський. – Ужгород: Граджа, 2001. – 143 с.
12. Гончаренко О. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси: в 2-х т. Т. 1. – К.: Наукова думка, 2010 – С. 321–368.
13. ЦДАЛ України, ф. 755, оп. 1, спр. 9, арк. 5.
14. ЦДАЛ України, ф. 755, оп. 1, спр. 11, арк. 4.
15. Паньківський К. Роки німецької окупації 1941–1944 / К. Паньківський. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1983. – 479 с.
16. Історія застерігає! Трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх посібників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни / [Упоряд. В. М. Немятий]. – К.: Видавництво політичної літератури, 1986. – 264 с.
17. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 в 3 т. – Т. 1. Украинская ССР в период Великой Отечественной войны (22 июня 1941 – 18 ноября 1942 г.). – К.: Наукова думка, 1985. – 518 с.
18. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 5, спр. 22, арк. 91.
19. Мюллер Н. Вермахт и оккупация / Н. Мюллер. – М.: Вече, 2010. – 368 с.
20. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні 1941–1944 рр. (Збірник документів і матеріалів) / [Ред. Ф. Шевченка]. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР 1951. – 410 с.
21. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів

/ [За ред. П. М. Костриби, С. Д. Пількевича, Ф. П. Шевченко]. – К.: Державне видавництво політичної літератури, 1963. – 488 с. 22. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 7, арк. 39. 23. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 2, спр. 232, арк. 21. 24. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 76, арк. 20. 25. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 660 с. 26. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 150, арк. 152. 27. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 148, арк. 282. 28. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 4, спр. 4, арк. 16. 29. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 475, арк. 35. 30. Себта Т. Адміністративно-територіальний устрій Райхскомісаріату України у термінах і назвах: походження та сучасне бачення / Т. Себта // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Т. 19. – Книга II. Частина 2. – 2009. – С. 116–128. 31. Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” / В. А. Нестеренко – К., 2005. – 19 с. 32. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 332, арк. 132. 33. Скоробагатов А. В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943 рр.). / А. В. Скоробагатов. – Х: Прапор, 2004. – 366 с. 34. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 199, арк. 148. 35. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин: Видавель ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с. 36. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 156, арк. 316. 37. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 138, арк. 89. 38. Радянська Буковина 1940–1945 рр.: документи і матеріали / [Ред. кол. М. В. Курило]. – К.: Наукова думка, 1967. – 402 с. 39. Комарницький С. І. Вони наближали перемогу: Буковина та буковинці в роки Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр. / С. І. Комарницький. – Чернівці: Місто, 2005. – 272 с. 40. Держархів Черніговської обл., ф. Р-662, оп. 4, спр. 1, арк. 6. 41. Держархів Черніговської обл., ф. Р-307, оп. 2, спр. 1, арк. 7. 42. Держархів Черніговської обл., ф. Р-662, оп. 2, спр. 561, арк. 24. 43. Держархів Черніговської обл., ф. 307, оп. 1, арк. 1–5. 44. Левит І. Е. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР / И. Е. Левит. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 394 с. 45. Центральний Держархів громадянських об'єднань України, ф. 166, оп. 3, Спр. 213, арк. 27. 46. Елин Д. Д. Партизаны Молдавии / Д. Д. Елин. – Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1974. – 224 с. 47. Туфар Н. Бойцы подполья / Н. Туфар. – Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1979. – 80 с. 48. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945. Сборник документов и материалов: в 2-х т. / [Ред. кол. С. Я. Афтенюк и др.]. – Т. 2. В тылу врага. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 676 с. 49. Держархів Одеської обл., ф. Р-2357, оп. 1, спр. 4, арк. 113. 50. Бачинський А. Д. Буджацька заграда: Придунайські землі України в роки Великої Вітчизняної війни / А. Д. Бачинський. – Одеса: Маяк, 1995. – 64 с. 51. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансїстрії / А. Жуковський // Український історик. – 1987. – № 1–4. – С. 83–96. 52. Antonescu-Hitler: Corespondenta ei intilniri inedite (1940–1944): in 2v. – V.1. Bucuresti.: Coria, 1991. – 216с. 53. Никульча И. Я. Румынский оккупационный режим в Трансїстрии / И. Я. Никульча // Записки історичного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. – Вип. 5. – Одеса: Одеський державний університет, 1997. – С. 182–188. 54. Грантинич С. А. На левом берегу Днестра 1941–1944. / С. А. Грантинич. – Кишинев: Карта молдовеняскэ, 1985. – 186 с. 55. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Документы и материалы / [Ред. кол.: Зотов Н.И (отв. ред.) и др.]. – Одесса: Маяк. – 1970. – 388 с. 56. ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 239, арк. 159.

Юрий Левченко

УТВЕРЖДЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО ДЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ ВО ВРЕМЯ ОККУПАЦИИ 1941–1942 ГГ.

В статье исследуется утверждения административно-территориального деления на территории Украины во время оккупации. Раскрыто образования административных единиц: рейхскомиссариата “Украина”, дистрикта “Галичина”, губернаторств – “Буковина”, “Бессарабия”, “Трансїстрия” и зоны военной администрации на территории Украины.

Ключевые слова: Украинская ССР, Германия, Румыния, режим оккупации административно-территориальное деление.

Yuri Levchenko

ADOPTION ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DIVISION UKRAINE DURING OCCUPATION 1941–1942

The article examines the establishment of the administrative-territorial division in Ukraine during the occupation. Reveals the formation of administrative units: Reichscommisariat “Ukraine” district “Galicia” governorships – “Bucovina”, “Bessarabia”, “Transnistria” and the zone of military administration in Ukraine.

Key words: Ukrainian Soviet Socialist Republic, Germany, Romania, the occupation regime of administrative-territorial division.